

Йосиф Бург

ПІСНЯ НАД ПІСНЯМИ

Вибрана проза

Йосиф Бург

ПІСНЯ НАД ПІСНЯМИ

Вибрана проза

*Упорядкування, передмова
та переклад з їдишу Петра Рихла*

Чернівецька міська рада

KÄRNTEN

Georg Drozdowski Gesellschaft Klagenfurt

Чернівці
Книги – XXI
2012

ББК 84(0)9

Б 91

Йосиф Бург

Пісня над піснями. Вибрана проза / Упор., передм. та пер. з їдишу Петра Рихла. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2012. – 148 с.

ISBN 978-617-614-030-6

Йосиф Кунович Бург (1912-2009) – відомий єврейський письменник, «останній лицар їдишу». Його перу належить низка філігранно написаних прозових книг – «Над Черемошем» (1939), «Отрута» (1940), «Життя триває» (1980), «Перегук часів» (1983), «Запізніле відлуння» (1990), «Два світи» (1997), «Заплутані стежки» (1997) та ін. Ім'я письменника широко знане на багатьох континентах, а його оповідання, новели, документальні нариси та есеї неодноразово перекладалися різними мовами світу й виходили в багатьох країнах окремими виданнями. В 1997 р. побачила світ книга Й.Бурга «Квіти і слюзи» українською мовою. За свою літературну творчість письменник був удостоєний літературних премій Герша Сегала (Ізраїль) та Теодора Крамера (Австрія). – Книга «Пісня над піснями», що виходить до століття з дня народження письменника, містить вибрані зразки його оповідної та есеїстичної прози.

ББК 84(0)9

Книга вийшла за фінансової підтримки

Чернівецької міської ради,

Земельного уряду Федеральної землі Каринтія (Австрія)

та Товариства Георга Дроздовського, Клагенфурт (Австрія)

В оформленні обкладинки книги використано фрагмент картини
Марка Шагалла "Самотність", 1933, олія (Тель-Авів, Ізраїль)

ISBN 978-617-614-030-6

© Бург Йосиф

© Рихло Петро, упорядкування,
переклад, передмова, 2012

© Видавництво «Книги – ХХІ», 2012

ЗМІСТ

<i>Останній лицар їдишу</i>	5
-----------------------------	---

Скалки	13
--------	----

Серед віденських кам'яниць

У сутінках	27
------------	----

Раса	35
------	----

Чужий	43
-------	----

Під небом Буковини

Обручка	53
---------	----

Маковей	61
---------	----

Цадик	76
-------	----

Російські враження

Рут	89
-----	----

Два світи	93
-----------	----

Фрески	100
--------	-----

Постаті

Важкі часи (Мендель Нейгрешл)	107
-------------------------------	-----

Співець Карпат (Бер Горовіц)	119
------------------------------	-----

Присмерк (Кубі Воль)	127
----------------------	-----

Далекі дні (Елієзер Штейнбарг)	134
--------------------------------	-----

Вгору (Мойше Альтман)	140
-----------------------	-----

ОСТАННІЙ ЛИЦАР ЇДИШУ

Понад двадцять років тому, на початку 1990-х, західнонімецька газета “Райнішер Меркур” помістила на своїх шпальтах інтерв’ю з буковинським єврейським письменником Йосифом Бургом. Серед багатьох надзвичайно цікавих свідчень, які піднімають завісу над складною долею митця, там можна прочитати й таке: “Коли я народився, Австрія вважалася нашою вітчизною, Відень – нашою столицею, а Франц-Йосиф – нашим цісарем. Коли я був підлітком, то нашою вітчизною стала Румунія, нашою столицею – Бухарест, а Фердінанд – нашим королем. Коли я дійшов зрілості, то наша вітчизна почала зватися Радянським Союзом, наша столиця – Москвою, а Сталін був батьком усіх народів. Але я не австрієць, не румун і не росіянин, я – буковинець... Я буковинець від маківки до п’ят” (№ 52 від 27.12.1991).

У цьому зізнанні сивочолого єврейського письменника – ключ до розуміння парадоксальності, але водночас і глибокої закономірності його життєвого й творчого шляху. Бо куди б не закидала примхлива доля Йосифа Бурга – на Волгу чи на Кавказ, у Сибір, на Урал чи в Середню Азію, в європейські країни й світові столиці – Буковина завжди жила в його серці як та єдина, незамінна земля обітована, на якій стояла колиска його дитинства, а понад нею звучала лагідна материнська пісня.

Один із секретів популярності творів Й.Бурга – а вони перекладені на багато європейських мов – полягає, на моє глибоке переконання, саме в його постійному тяжінні до свого рідного краю. Колись американський письменник В. Фолкнер зробив для себе відкриття, що його власна “мініатюрна поштова марка рідної землі вартує того, щоб про неї писати”, що всього життя не вистачить, “щоб вичерпати цю тему”. Так виник міфічний округ Йокнапатофа, в якому відбувається дія майже всіх його оповідань та романів. Німецький письменник Грегор фон Рец-цорі, до речі, також буковинець за походженням, вигадав, подібно до Фолкнера, свою умовну країну – Магребінію, у якій живуть його дещо дивакуваті, ексцентричні й гротескні герої. Йосифу Бургу не потрібно було нічого вигадувати – художній простір його творів настільки унікальний, що йому міг би позаздрити будь-який письменник: багатонаціональний регіон, де, за словами Рози Ауслендер, “чотири мови уживалися вкупі”, в епоху крутих віражів і карколомних зрушень історії – ось арена, на якій розгортаються події його книг.

Йосиф Бург народився 30-го травня 1912 р. у мальовничому прикарпатському містечку Вижниця – знаменитому центрі буковинських хасидів, де в той час майже 90 відсотків населення становили євреї, де в численних синагогах горіли тисячі свічок і розташовувалась резиденція династії вижницьких “ребе-чудотворців”. Останнього вижницького ребе звали Ізраель бен Борух. Коли мати Йосифа Бурга попросила його благословити її сина, він буцімто відповів їй: “Навіщо? Він уже благословенний”.

Письменник завжди любив це затишне містечко свого дитинства, він присвятив йому немало зворушливих рядків: “Вижниця! Достатньо розділити

твое ім'я на склади, вимовити кожен склад повільно й протяжно, – і почувеш, як завивають поміж скелями вітри, й гірська річка несе свої бронзові води, по яких мій батько весь свій вік сплавляв плоти” (“Скалки”).

Плотогонами були й діди, й прадіди письменника. Доля багатьох поколінь роду Бургів залежала від крутої вдачі Черемошу. Тому й для нього це річка не звичайна, а майже фатальна, магічна й священна, немов Йордан. На березі Черемошу, біля самої води, стояла його батьківська хата. Черемош заколисував його вічним шумом своїх бурхливих хвиль, Черемош годував усю родину. Свою першу книжку, яка ви-йшла напередодні Другої світової війни, він назвав “Над Черемошем”.

У Вижниці Й.Бург навчався у початковій школі й у хедері, традиційній єврейській школі, де тлумачили Тору – П'ятикнижжя Мойсееве. Тут, у злиденному єврейському кварталі, минало його дитинство. Тут приходило до нього перше осягнення світу, яке глибоко вкарбувалося в серце, щоб бути пронесеним крізь роки й відстані й ожити відтак в його меланхолійних, сповнених невимовної туги оповіданнях і новелах.

Як зримо постають у творах Й. Бурга сцени дитинства! Які правдиві, неповторні персонажі виходять із мороку вічності, осяяні світлом і теплом авторської любові! Споконвічні буковинські трудівники – прості люди, що вміють орати й сіяти, шити й ткати, сплавляти ліс і випасати худобу – кравець Мойдл, плотогон Берке, лісоруб Зуня, лісовий сторож Азріел... Леонід Фінкель справедливо вказував на те, що герої Й. Бурга – це представники найдавніших, сказати б, біблійних професій: пастухи, теслі, лісоруби, гончарі й т.д. (“Черновіцер блетер”, Ч. 13,

1991). Їх галерея у Й. Бурга доволі численна, в різних новелах вони можуть мати різні наймення й біографії, але всі вони мають єдину долю, визначену їм часом і обставинами, історичними реаліями життя Буковини упродовж міжвоєнних десятиліть. Хоча письменник працює переважно в жанрі малої прози, інколи здається, що він пише якусь одну безкінечну книгу, в якій неможливо поставити останньої крапки, як неможливо її поставити в самому житті.

Юність Й. Бурга припала на буремні 1930-ті роки, коли в Європі вже піднімав голову нацизм, коли закладалися ідеологічні підвалини расової теорії і визрівали передумови великої Катастрофи. Худорлявий буковинський юнак в окулярах з товстими скельцями та з румунським паспортом у кишені студіював на той час германістику у Віденському університеті. Буковина ще не відчувала тої загрози, яка вже цілком реально нависла над європейськими народами. Саме тоді тут почало активно вирувати духовне життя: виникали нові газети й журнали, засновувалися видавництва, книжкова продукція надходила до чернівецьких книгарень мало не з цілого світу. Єврейська громадськість мала також свій друкований орган – літературний тижневик “Черновіцер блетер”, де в 1934 році з’явилося перше оповідання молодого письменника. Відтоді Й. Бург почав упевнено завойовувати свого читача. Його довоєнні книги оповідань “Над Черемошем” (“Афн Черемош”, 1939) та “Отрута” (“Сам”, 1940) були прихильно зустрінуті читачами й критикою, проте невдовзі, у вирі бурхливих історичних подій, їх невеличкі накладі майже безслідно зникли. Нині вони належать до унікальних рідкісних видань, які в єдиному примірнику зберігаються в Австрійській національній бібліотеці у Відні.

Письменник був не тільки свідком доленосних для Буковини подій, він став їх літописцем і хроністом. На його очах змінювалися політичні режими, перекроювалась карта Європи, вчорашні ідеали й моральні цінності втрачали своє значення й затоптувались у бруд, а натомість проголошувались нові, шовіністичні й людиноненависницькі гасла. Мені здається, що серед читачів Й. Бурга найбільш вдячними мали б бути йому історики, тому що чесні й об'єктивні свідчення письменника – белетристичні й публіцистичні – здатні замінити цілі полиці архівних документів. Але він був не просто свідком, а живим учасником тих процесів, про які розповів нам у своїх новелах і нарисах правдиво й щиро. Це спогади про своїх колишніх вчителів і наставників у літературі – єврейських письменників Менделя Нейгрешла, Бера Горовіца, Елієзера Штейнбарга, ім'я якого носить нині Товариство єврейської культури в Чернівцях, Якова Штернберга або Мойше Альтмана. Троє останніх були уродженцями молдавського містечка Липкани (т.зв. “Липканський Олімп”), але їхня літературна діяльність розгорталася в основному в Чернівцях. Й. Бург добре знав і геніально обдарованого поета Кубі Воля, життя якого обірвалося на 24-му році життя від туберкульозу. Він присвятив йому прекрасний, художньо довершений новелістичний портрет. Сьогодні в Ізраїлі існує премія Кубі Воля, якою нагороджують молодих поетів. Тепло згадує Й. Бург і трубадура єврейської балади, одного з найвидатніших поетів, які писали на їдиші, Іцика Мангера, котрий у 1930-ті роки був постійним завсідником чернівецьких пивничок і кав'ярень. На його незабутні поетичні вечори квапилося потрапити все місто. Де ще можна прочитати про ці події, про цих людей, як не у Йосифа Бурга?

Війна й фашизм забрали у письменника брата, який загинув, захищаючи свободу іспанського народу, й матір, яку нацисти напівживою закопали у землю. Сам письменник знайшов пристановище спочатку серед німців Поволжя, де він якийсь час працював учителем німецької мови, а потім жив у різних містах Російської Федерації, викладаючи зарубіжну літературу в педагогічних закладах. Двадцять років він не наважувався повернутися у свій рідний край, на Буковину. “Я думав, – згадує письменник, – що каміння буде ридати під моїми ногами, коли я знову повернуся сюди – і воно справді ридало”. Однак він не міг довше залишатися в Росії, все його ество поривалося до отчої землі. І коли, нарешті, знову оселився в Чернівцях, то відчув, як у нього немовби знову вирости крила.

Саме тоді, на початку 1960-х років, у Москві було засновано перший центральний журнал на їдиші “Советіш геймланд”. Якщо раніше він писав тільки “в шухляду”, то тепер з’явилася надія на публікацію своїх творів. Майже цілковито розгромлена в боротьбі з “космополітизмом” у 40-50-х рр. 20 століття єврейська література поступово почала знову спинатися на ноги. Буковинський письменник був одним з найактивніших учасників її відродження. Після тривалого інтервалу, що розтягнувся на кілька десятиліть, до читача знову почали приходити книги Йосифа Бурга: “Життя продовжується” (“Дос лебн гейт вайтер”, 1980), “Перегук часів” (“Іберруф дер цайтн”, 1983), дві перекладних книги – “Жизнь продолжается” (1987) – російською та “Пісня над піснями” (1988) – німецькою мовами, “Запізніле відлуння” (“А фаршпетігтер ехо”, 1990), “Два світи” (“Цвей велтн”), “Заплутані стежки” (“Фарвіррте штеге”, обидві – 1997). До 80-літнього ювілею письменника з’явилася книга

“Під одним дахом” (1992), а згодом ще одна під назвою “Щедра осінь” (2000) – збірки критичних статей і матеріалів про творчість Й.Бурга, вміщених свого часу в зарубіжній та вітчизняній пресі. В 1999 р. у мюнхенському видавництві Петера Кірхгайма побачила світ книга “Запізніле відлуння”, у якій тексти письменника паралельно публікуються двома мовами – їдишем (у латинській транскрипції) та німецькою, а згодом у німецькому видавництві Ганса Больдта виходять книги “Йом кіпур” (2001) та “Зорі не старіють” (2004). Немов давньогрецькому міфологічному Антееві, дала письменникові нових творчих сил рідна буковинська земля.

Сьогодні творчість Й. Бурга широко znana у світі. За останні роки його книги були перекладені кількома мовами, серед них – німецькою, італійською, російською, польською, українською (“Квіти і сльози”, 1997), а вже згадане німецьке видавництво Ганса Больдта заснувало цілу книжкову серію під назвою “Оповідач Йосиф Бург”, у якій досі вийшло 8 невеличких за обсягом, але дуже гарно й ошатно оформлених томиків. До столітнього ювілею письменника, який виповнюється 30-го травня 2012 р., австрійська дослідниця творчості письменника Рафаела Кіцмантель підготувала у віденському видавництві «Мандельбаум» монографію під назвою “Вчорашній єврейський світ. Йосиф Бург і Чернівці”. Переконливими знаками міжнародного визнання письменника стали присудження йому літературних премій Герша Сегала (1992, Ізраїль) та Теодора Крамера (2009, Австрія), а також нагородження його високими державними відзнаками Австрії та Німеччини.

Проте найбільше важили письменникові ті вияви пошани, яких він удостоївся на своїй рідній землі. Їх також чимало, адже він був членом Спілки пись-

менників України, довголітнім головою єврейського Товариства імені Елієзера Штейнбарга, засновником і головним редактором відродженого єврейського часопису “Чернівцієр блетер”, почесним громадянином міста Чернівці, Заслуженим діячем культури України. Однак найбільшою радістю Бурга-письменника було усвідомлення того, що його твори знають і читають буковинські земляки. Гадаю, що й поява напередодні столітнього ювілею письменника цієї книжки українською мовою принесла б йому неслуханну втіху. А ще з особливою гордістю він завжди згадував, що одну із затишних вулиць рідної Вижниці, де він колись босоніж бігав малим хлоп'ям, було названо його ім'ям. Йому надзвичайно імпонувало те, що цю шану земляки виявили йому ще за життя.

Розвиток їдишомовної єврейської літератури, яка мала на Буковині свої глибокі традиції, був брутально перерваний Голокостом, а відтак прихованими антисемітськими тенденціями радянської ідеологічної й політичної системи. Упродовж багатьох років Йосиф Бург вважався останнім лицарем їдишу не тільки на пострадянському просторі, але й загалом у всій Європі. З його відходом у вічність 10-го серпня 2009 р. закінчилася ціла епоха однієї з найсамобутніших європейських культур. Проте євреї завжди сподіваються на чудо, і часом ці чудеса збуваються. Бо ж хіба не чудом було відродження проголошеного “мертвою мовою” іврити й постанови єврейської держави Ізраїль? Так само не може безслідно зникнути їдишистська культура – настане час, коли щире зацікавлення нею перейде у бажання відродити її нетлінні скарби, і тоді вона знову воскресне у всій своїй красі та звабі. Йозеф Бург щиро вірив у таку перспективу й своїм лицарським служінням їдишу невпинно наближав цей день.

Петро РИХЛО

СКАЛКИ

Останнім часом переді мною все частіше й невідступніше постають спогади дитинства, наче доносить їх вітер далеких, давно відшумілих літ. Я не належу до тих, хто ідеалізує минуле, я – син свого часу, цілком і повністю. Але коли я зі смутком у серці згадую криві вулички на околиці рідного містечка, де пізнав свої перші радощі й тривоги, впадаю в ту ж саму помилку, яку багато людей робили до мене й робитимуть після мене, згадуючи далекі, незабутні враження дитинства. Тому що дитинство завжди вабить нас своєю чистотою і своїми мріями. Тому що нинішнє також стане минулим.

Моє дитинство – це літо.

Адже влітку дозрівали яблука у попівському саду, а трохи далі, за християнським цвинтарем, росли нічийні сливи. Влітку розквітали квіти й шуміли смереки, й за цією нестримною повинню звуків ховалась велика, глибока таємниця. Гори були немовби оповиті зеленим шовком, вони кликали нас до себе, й цей поклик був ніжним і споклиивим, наче дівочий спів.

Але моє дитинство – це також і зима.

Це низка голодних днів, це біла, безрадісна стужа, що схлипувала й стогнала.

Мое дитинство – це Вижниця, містечко, мальовничо розкидане в долині, біля самого підніжжя буковинських Карпат, де мешкало багато поколінь євреїв.

Вижниця!

Достатньо розділити твоє ім'я на склади, вимовити кожен склад повільно й протяжно, – і почуєш, як завивають поміж скелями вітри, й гірська річка несе свої бронзові води, по яких мій батько увесь свій вік сплавляв плоти.

Мої діди й прадіди також були сплавниками. Доля по крихтах дарувала їм радість, зате щедро підносила горя й турбот. Все своє життя вони трудились, як воли, щоб залишити потім цей світ у чужім савані. Я беру перо, аркуш чистого паперу. На підмогу мені приходить тиша, яка згущується у моїй кімнаті й викрешує зі щільників моєї пам'яті скалки давно минулих часів. Я намагаюся викласти їх у такій самій послідовності, як вони оживають у моїй свідомості.

Мій дядько Берке

Я заплющую очі – і вниз по ріці мчать на дарабах плотогони. Хвилі киплять, випльовують білу піну, бризки летять на руки й на обличчя, і вітер розносить берегами відлуння простих, невибагливих єврейських фраз :

- Берке... поглянь-но, кілька стовбурів відірвалися і стали поперек ріки!

Берке стрибає у бурхливу воду, довго й уперто бореться з неслухняними колодами.

Мій дядько Берке.

Він мав колюче, неголене обличчя, рідку рудувату борідку, був невисоким на зріст, широкоплечим, з гострими лопатками, які безперервно бігали, немовби відганяли надойдливих мух. Ніхто не пам'ятав його повного імені, всі називали його просто Берке Чухон, а згодом просто Чухон.

Якоюсь незламною відвагою дихала його кремезна, міцна постать. Рухливий, спритний, весь немовби на пружинах, у час небезпеки він з такою легкістю балансував на плотах, неначе бавився з річкою. Недаремно про нього казали :

- Берке Чухона боїться сама смерть!

Висить над водою голий бескид. Він утворений з кам'яних пластів і, здається, виростає прямо з безодні. В його розколинах звивають собі гнізда птахи, а біля підніжжя лютує й піниться вода, погрожуючи кожному, хто відважиться наблизитись туди.

Розповідають, що у прадавні часи впійманих гайдуків, які підпалювали панські маєтки, мордували до смерті, а потім скидали з цього стрімчака.

Кам'яний бескид стоїть, наче німий свідок кривавих розправ.

А за кілька кроків від цього місця плотогони зв'язують докупі плоти. Це нелегка робота. Зашкарублі пальці скручують джгути з вербового пагіння і свердлять отвори в деревині. Ніжний аромат свіжої зеленої верби змішується з гострим запахом поту.

Мокрі спини, сухе повітря, палюче сонце.

Відпочиньте трішки, переведіть дух!

А ж ні! Ще нижче згинаються спини, ще моторніше й прудкіше снують руки.

На бескиді з'являється барон фон Штіфт. Він купив собі час і силу цих людей. Він платить їм за це жалюгідний гріш.

- Швидше, швидше, час не чекає!

Працюють від зорі до зорі. Сплять на крем'янистих берегах, відігрівають крижі біля палаючої ватри.

Він строгий, цей барон фон Штіфт, – не такий жорстокий, як його предки, але по-сучасному деспотичний. Часом він приховує свою злобу за зовнішньою стриманістю, а часом відверто цинічний:

- Людей нижчого стану слід тримати в шорах, а то не встигнеш озирнутися, як це гадюче плем'я вжалить тебе.

Та плотогони вже не дивуються з його слів.

Панові все можна. Пан має власного янгола на небесах.

І, зігнувшись у три погібелі, кланяються йому.

Одного разу вітер зірвав з голови барона зеленого тирольського капелюха й відніс його аж на середину ріки. Берке, який стояв неподалік, притомом кинувся за ним. Було видно, як відчайдушно він бореться з хвилями. Кілька разів він зникав під водою і знову виринав. Коли, закривавлений, нарешті вийшов на берег з капелюхом у руці, барон поблажливо поплескав його по плечу :

- Дякую, мій друже!

І простягнув йому срібного гульдена. Але в ту ж мить різко ляснув його по обличчю, помітивши, що капелюх заплямовано кров'ю.

Берке не поворухнувся. Повільно витер рукавом побагровілу شوку, підніс гульден до уст і затис його зубами, немовби намагався відкусити. Рот його перекривився, вузькі мигдалевидні очі набрякли кров'ю і, зібравши всі сили ображеної душі, він виплюнув гульден у гладко поголене обличчя барона. Відтак низько вклонився:

- Нема за що дякувати, пане барон!

І тихо, мовби про себе, додав:

- Що посієш, те й пожнеш...

І зловісно усміхнувся перекошеними устами. За інших часів Берке, мабуть, вже лежав би, зв'язаний, на дні ріки. А тепер він стояв перед бароном в гордій, незалежній позі, й очі його гнівно палали. Сонце осявало в цю мить землю своїм останнім промінням, і Берке виглядав у його сяйві як часточка цього згасаючого літнього дня.

Хто пам'ятає нині єврейського плотогона? Хто згадує мого дядька Берке Чухона?

Але часто літніми вечорами мені ввижається, що по ріці пливе зелений тирольський капелюх, а на ньому, наче пурпурові яскраві зорі, іскряться краплі крові.

Мойдл-кравець

Маленька хатина за лісом – з чорним, полатаним гонтовим дахом, брудними, заляпанними стінами й скляними дверима, що правлять одночасно й за вікно. Завжди, коли дме вітер з гори, здається, ніби хтось заховався на порожньому горіщі хатини й тихесенько плаче.

В хатині панує сірий напівморок. Сонце ніколи не проникає за двері, біля яких день і ніч сидить Мойдл-кравець, а в темряві снує його висохла, зморщена дружина, яка виглядає, мовби тринадцятилітній підліток, і час від часу підносить йому горнятко теплого молока.

- На, випий, і хай це піде тобі на користь!

Вся вуличка знає, що Мойдлеві дні полічені й що часто надвечір на його блідому схудлому обличчі палає підозріло яскраве полум'я, а в ясних очах тліє хворобливий жар.

Довгими літніми днями я любив стояти перед відчиненими дверима Мойдлової хатини й дивитися, як він шиє. Його тонкі пальці ритмічно вели голку з неймовірною легкістю і вправністю.

Він сидів за старою, облупленою машинкою “Зінгер” і строчив дорогі тканини, а за його вузькими, схиленими плечима стояв тихий сум, що визирав з маленької бідної хатини.

Він шив з таким захопленням, ніби творив мистецькі шедеври! І коли якийсь убір був уже готовий, попросований і прикрашений гудзиками, він відступав на крок назад і оглядав його, як художник оглядає свою картину. Тоді його бліде обличчя світилось, а пересохлих уст торкалася ледь вловима посмішка.

Але що я тоді розумів у мистецтві? Я навіть не відав, що його одержу носили поміщики й багаті лісоторговці. Вони захоплювалися майстерною роботою, але ніхто навіть не здогадувався, що справжнім творцем цих пишних строїв був Мойдл-кравець, скромний єврейський майстер з гарячим блиском у ясних очах і зловісним рум'янцем на щоках.

Мене тягнуло до нього, як голодного до хліба. Я все частіше підходив до відчинених дверей і годинами стояв там, як зачарований, сам не знаючи чому. Поступово мені стали близькими його розумні, жваві руки, стало близьким усе, що вони створювали:

- Хлопче, може й ти хочеш стати кравцем?!

Я соромливо опускав очі, а він дивився на мене своїм добрим поглядом і мугикав собі під ніс веселу, бадьюру пісеньку:

*Кравець працює цілі дні
За круглу дірку в гамані.*

Може, якраз Мойдл-кравець винен у тому, що через кілька років я також сидів за швейною машинкою і на все життя зберіг любов до цього ремесла. За роботою Мойдл завжди співав, немовби вплітав у шиття всю ніжність свого м'якого оксамитового голосу. Його спів – суміш румунських дойн і єврейських канторських мелодій – м'яко звучав у низенькій хатині. Інколи я чув від нього пісні, яких ще не розумів, хоча вони й часто співалися в багатьох майстернях:

*О друже мій! Коли умру я,
Ти прапором мене укрій...*

В грізні дні він співав молитви у маленькій кравецькій синагозі. Його чистий тенор немовби був створений для амвона. Він виводив зворушливі мелодії, повні довіри, туги й стриманих слів. Ніхто не міг зрівнятися з ним у цьому. Його серце

було вщерть переповнене піснями! Але одного разу, напередодні свята Йом Кіпур, трапилось так, що нікому було заспівувати у кравецькій синагозі. Мойдл захворів. Євреї у пожовтілих, поношених талесах стояли розгублені, на їхніх обличчях лежала печать великої тривоги. Раптом двері розчинилися і, голосно завиваючи, до чоловічої синагоги ввірвалася Мойдлева дружина. З розкуйовдженим волоссям, з дико палаючими, широко відкритими очима, вона виглядала, як божевільна. Кинувшись до священного ковчега, заводала:

- Люди, просіть милості у Бога... Мойдл помирає! Прикривши очі руками, вона заридала без сліз. Вся синагога заворушилась. Євреї відчували власну безпорадність, співчутливо дивилися на висохлу жіночку, яка, здавалося, стала ще меншою і лемент якої перекрив жалібний мотив Йом Кіпура. Зненацька від східної стіни долинув старечий хриплий голос:

- Жінко, так не можна... Сьогодні святий день!

Йосл-веретник, бідний благочестивий старець, який колись сам себе утримував, а тепер то постився, то раз на тиждень харчувався у заможних господарів – високий чоловік у білому савані й важкому талесі – вийшов з-за пюпітра й зробив крок уперед. Його рідка пожовкла борода тремтіла, а в скорботних очах блищали сльози. Хтозна, від чого – від старості чи від горя. Два свічники горіли справа й зліва від нього. Обидві тіні Йосла то подовжувались і танцювали на стінах, то вкорочувались і лягали на долівку між пюпітрами, немовби ховалися з переляку. Він щільно загорнувся у свій старий талес, вхопивши обома кістлявими

руками покриту орнаментом облямівку й мовив не дуже голосно, але чітко й рішуче:

- Євреї, будьте свідками...Я, Йосл бен Аврогом, заповідаю решту своїх днів Мойдлові...

Непоборний жах навис над синагогою. Всі предмети раптом утратили свої форми й здавалося, що стіни почали хитатися, лише свічники горіли відчужено й байдуже, виплакуючи свої білі воскові сльози, і їхній відблиск миготів на обличчі старця. Він прокректав свою обітницю до кінця і випростався, немовби відчув полегшення, підняв очі до ковчега й забубонів щось незрозуміле – не то молитву, не то покаяння. Відтак схилився до Мойдлової дружини й тихим, по-батьківськи лагідним голосом сказав:

- А тепер іди. Господь почує. Він уже почув.

І, натягнувши свій талес на очі, мовби хотів цим підкреслити, що все на цьому світі ним уже завершено, повільним кроком рушив до амвона, розпростер свої довгі руки, наче білі крила, над завісою ковчега й почав надтріснутим голосом стару, як вічність, урочисту молитву “Кол нідре”...

Наступного дня, точнісінько в час завершальної молитви, Мойдл-кравець сконав. Він покинув цей світ, і нічого не залишилося по ньому, окрім старої, облупленої швейної машинки, висохлої зморщеної дружини, яка виглядала, мов підліток, і задушевених мелодій, про які ще довго згадували як у кравецькій синагозі, так і в ремісничих майстернях.

Темний, сповитий сумом вечір спустився на землю. В глибині сосен тихо шелестить вітер, і мені здається, ніби я чую, як до його шелесту вплітається ніжний, м'який голос Мойдла:

*Птахи після себе залишають гнізда,
Люди залишають гомінкі пісні.*

На південному небі холодним блиском затремтіли перші цяточки зір.

Ночі в хедері

Літо, як завжди, промайнуло швидко. З гірських вершин спустилася в долину зтяжна сльота, яка зробила вулички містечка ще чорнішими, а бідняцькі халупи ще потворнішими. Надворі стало тоскно, і єврейська дітвора, яка ціле літо вільно гасала по лісах, тепер сиділа в хедері за довгим столом і тоненькими голосами виводила вірші з П'ятикнижжя. Спереду, на чільному місці, височів ребе Хаїм Герш у своїй грубій полотняній сорочці з широкими рукавами й у вилинялій жилетці, вже бозна скільки ношеній. Сива борода й сиві пейси димом снувалися навкруг його змарнілого, виснаженого надмірними постами обличчя. Він мав вигляд людини, гірко обманутої життям, але коли він тлумачив Святе Письмо, переказував його власними словами, тоді він чудесно перевтілювався, імпровізував з таким натхненням та ентузіазмом, ніби сам був присутнім при створенні світу. Тихше, тихше, діти вчать Тору!

У молоді літа доля закинула Хаїма Герша до Америки. Він шукав щастя, а опинився у світі жорстокості, у світі, де правда й справедливість

були поховані під купами золота й горами брехні. Зі своїх мандрів він повернувся дорослішим, довго не брався до жодної роботи, а все літо пропадав у горах і, наче зголоднілий, не міг насититися рідними краєвидами. А відтак, після свята Суккот, відкрив на околиці містечка хедер, ніби хотів знайти у дитячій невинності втіху за всі гіркі розчарування свого життя.

З яким захопленням ми вчилися у нього!

Він не тільки вивчав з нами Тору й Раші, але й учив нас слухати, як росте трава, розмовляють між собою квіти й співає навесні талий сніг. У такі хвилини у хедері стояла така тиша, що було чути, як гніт у лампі втягує у себе гас. Зараз мені важко сказати, чи й справді Хаїм Герш був освіченою, вченою людиною, але в ті далекі дитячі роки мені здавалося, що немає у світі такої речі, якої б він не знав.

Перші зимові ночі!

Свіжий сніг укриває вулички містечка. З усіх боків летять в обличчя веселі, пустотливі сніжинки, стеляться під ноги, прикрашають хатини й іскряться на деревах. Єврейська дітвора з ліхтариками, зробленими з видовбаних гарбузів, повертається з хедера додому. Блакитні тіні танцюють на снігу, весело змагаючись з жовтавим світлом воскових свічок. Все прозоре й легке, наче у щасливому сні.

Раптом з гавкотом вибігають собаки, вгодовані хазяйські пси розміром з левів, перелякані дитячі

крики змішуються з їхнім сердитим валуванням. На санях, запряжених двома розпашілими огирями, мов вихор, пролітає господар усіх навколишніх лісів, молодий барон фон Штіфт.

- Hei, verlauste Judenschar!*

На снігу залишається шмаття старої полатаної одежі, віконечка розтروщених, загаслих ліхтарів.

Хлопчаки з хедера – діти містечкової околиці!

Ми любили Хаїма Герша, хоча тоді ще й не розуміли, що він мав на увазі, коли одного вечора сказав:

- Світ жорстокий, діти. Потік сліз тече у ньому безупину. Але слізьми не можна спинити сліз...

Ми були ще малі й наївні. Як пташина зграя, носились по горах, рвали яблука у попівському саду. Високий, плечистий священик з довгим волоссям і широким, зеленим поясом, що доходив йому аж до хреста на грудях, ніколи не проганяв нас, і ми думали, що він нас не помічає.

Можливо, це був той самий священик, який у годину лихоліття пішов з хрестом назустріч банді розбійників і не допустив, щоб у його селі вчинили різанину євреїв.

Діти містечкової околиці!

Ми вирости, стали дорослими. Ми збагнули, що слізьми не можна спинити сліз... Ми почали плекати мрію про новий світ. Вогні великих міст кликали й вабили нас. І ми залишили задвірки околиці й вийшли на широкі дороги життя.

* Стережися, єврейська потлоч! (нім.)

Серед віденських кам'яниць

У СУТІНКАХ

I. Відень

У середині тридцятих років я покинув у серпневому надвечір'ї метушливий Бухарест, місто моїх голодних днів і бездомних ночей, місто моїх перших літературних спроб. З трьома позиченими доларами в кишені та листом Шлойме Бікля до відомого в той час єврейського поета й не менш відомого медика Мейлеха Хмельніцкі, я відбув берлінським експресом до Відня.

Відень, Східний вокзал!

Тисячі вогнів осліпили мене, вони згасали, мерехтіли, спалахували знову, тривожні вогні вечірнього Відня.

Я крокував яскраво освітленими петляючими віденськими вулицями, прямими центральними алеями й був уражений затишним спокоєм, – так, немовби я заблукав у якусь віддалену провінцію, де, здавалося, ніхто нічого не чув про ті жахливі події, які відбувалися в світі.

Відень – колишня горда австрійська цісарська резиденція зі своїми розкішними палацами, бароковими колонадами, зі своїми величними церковними куполами й середньовічними готичними будівлями – жив комфортним розміреним життям.

Мені, прибулому сюди з вируючих Балкан, де світові події відлунювали з особливою гостротою, святкова віденська безтурботність видавалась якоюсь чужою. Так само, як і багато років тому, дворами снували вуличні музиканти й у сентиментальних куплетах оспівували Відень, “місто на голубому Дунаї”, якому Йоганн Штраус подарував безсмертя.

У знаменитому Пратері, парку з кривими дзеркалами й велетенськими каруселями, панувало радісне пожвавлення, а в ідилічному передмісті Грінцігу вечорами на відкритих терасах з керамічних кухлів пили чорне “Кайзер-бір”, і гнучкі дівчата в пістрявих тирольських строях легко кружляли у вихорі “Віденського вальсу”.

Відень, найромантичніше місто світу, “місто, повне пісень”, співало свою вільну, веселу пісню кохання. Вечорами воно вабило до кав'ярень та сяючих казино, в яких нічні мрійники проводили за рулеткою цілі ночі, а молоді жінки в ритмі банальних танго-шлягерів кокетливо й поступливо вигинали свої тонкі талії, спираючись на дужі чоловічі руки.

А на жорстких лавочках у парках і скверах з помпезними фонтанами й старовинними барельєфами спали бездомні. Жебраки скрадливо перелічували свої “зароблені” мідяки, й монотонний дзвін монет чужорідним рефреном вплітався в кадрили зі світла, музики й пристрасті.

Відень жив своїм комфортним і безтурботним життям. Барвисті, крикливі афіші рекламували кінофільм “Я звинувачую” зі знаменитим єврейсько-американським актором Паулем Муні в ролі

Еміля Золя. Здавалося, що процес Дрейфуса, трагічна прелюдія до тридцятих років, нікого не налякав і не насторожив, так само, як і нікому не заважало те, що дипломати таємно вели свої нечисті ігри, а газети рясніли тривожними заголовками, і що чорні павучі хрести свастик дедалі частіше з'являлися на старих, сивих від давнини віденських стінах.

У знаменитому університеті молоді люди, як завжди, студіювали Плутарха й Канта. Одні захоплювались Гайне, інші марили Ніцше, бурхливо аплодували улюбленому професорові Зігмунду Фройдю. Немовби за горами була та трагічна весна, можливо найтрагічніша в австрійській історії...

Весна... весна...

Я вперше на святковому вечорі в єврейському студентському товаристві “Юдея”, більшість членів якого належали до правого угруповання “Бетар”. На вечорі говорили німецькою.

Раптом піднявся високий, широкоплечий студент. Важкими, розміреними кроками підійшов до трибуни й почав говорити по-єврейськи, на соковитому галицькому їдиші.

В залі піднявся шум, з усіх боків посипалось : “Жаргон! Жаргон!”

Польський студент зніяковіло вибачився: йому важко говорити німецькою, він недавно у Відні. І враз, випроставшись на весь свій зріст, немовби збагнувши раптом всю глибину образи, він почав декламувати вірш єврейського поета Менделя Нейгрешла, присвячений Давидові Гофштейну. Вірш звався “Молитва за їдиш”:

*О дух живий, о дух обнови,
Постань зелом моєї мови.
Вогнем спажни у слові знов,
Збунтуй мою гарячу кров...*

На якусь мить запанувала тиша. Присоромлена, очікувальна тиша, яку раптом прорізав чийсь викрик:

“Ост-юде!”

І весь зал голосно й зневажливо заревів, виражаючи своє неприйняття їдишу

Я складав колоквиум з давньонімецької мови. Професор, сивий чоловік зі строгими манерами старого австрійського аристократа, відомий германіст, скупими словами похвалив мою німецьку мову, можливо тому, що я був іноземцем. Він запитав, яка моя рідна мова, і я відповів коротко:

- Їдиш, пане професоре!

Він глянув на мене своїми блакитними, трохи вицвілими очима. У них зненацька засвітилася ледве вловима замріяна посмішка, яка немовби осяяла все обличчя.

Я помітив, що він хотів щось сказати. Можливо звичне:

- Їдиш – це зіпсута німецька.

Однак він ще раз пильно подивився на мене й промовив щось цілком несподіване, промовив просто, чітко й без жодної помилки:

“Їдіш, їнгер фрайнт, із а лошн беацмой!”*

* Їдиш, молодий друже, це самостійна мова (їдиш)

Кінець безкоштовного
уривку. Щоби читати
далі, придбайте, будь
ласка, повну версію
книги.